

EDİB-i PİŞAVERİ VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

PROF. DR. NİMET YILDIRIM *

Öz

Afgan asıllı şair Seyyid Ahmed-i Pişaverî 1260/1844 yılında bugün Pakistan sınırları içinde bulunan Peşaver (Pişaver) civarında bir köyde dünyaya geldi. Seyyid Ahmed'in atalarının da büyük sufiler arasında yer aldıkları, ünlü sufi Şihâbuddîn-i Suhreverdî'nin soyundan geldikleri rivayet edilir. İlköğrenimini Kabil'de tamamlayan Edîb, bu kentte tanınmış bazı bilginlerin öğrencisi de oldu. Edîb-i Pişaverî, meşrutiyet döneminde yaşamış şairlerden olsa da şiirlerinde kullandığı dil, vezin, yapı ve tema açısından zamanın yaygın tarzı olan Sebki Bazgeştî'den bazı farklılıklar göstermektedir. Farsça nesirde de, Gazneli ve Selçuklular dönemi nesri özelliklerine benzer bir tarzı izleyen Edîb, *Târîh-i Beyhakî*'ye yazdığı notlar ve açıklamalarda yeteneğini göstermektedir.

Edîb-i Pişaverî, uzun hayatı boyunca İran, çevre ülkeler ve dünyada özellikle İngilizlerin sebep oldukları ya da oluşumlarında etkin rollerinin bulunduğu olayların özellikle de Peşaver'de çocukluğunda yaşadığı İngiliz katliamlarının etkisinden bir türlü kurtulamamış, onlara duyduğu kını içinde taşıyarak kendilerini yakından izlemiş, İngilizler'in doğrudan ya da dolaylı olarak içerisinde yer aldıkları her olaya bireysel tepkisini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Edîb-i Pişaverî, İran Edebiyatı, Afganistan, Çağdaş İran Şiiri.

* PROF. DR. NİMET YILDIRIM, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Persian Language and Literature. Email: yildirim2002@hotmail.com, Web: nimetyildirim.com.tr; nyildirim.wordpress.com. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6544-7573> (Makale Geliş Tarihi: 27.07.2020/Kabul Tarihi: 17.08.2020).

ABSTRACT

Seyyid Ahmed-i Pishaveri, an Iranian poet of Afghan origin, was born in 1260/1844 in a village around Peshawar (Pisaver), which is within the borders of Pakistan today. It is rumored that Seyyid Ahmed and his ancestors were among the great Sufis and descended from the descendants of the famous Sufi Shahâbaddîn-i Sohreverdî. Edîb, who completed his primary education in Kabul, was also a student of some well-known scholars in this city. Although Edîb-i Pishaveri is one of the poets who lived during the constitutional period, it differs from the common style of time in terms of language, meter, structure and theme used in his poems. Edîb, who follows a style similar to the prose features of the Ghaznavid and Seljuk period, shows his talent in the notes and explanations he wrote to *Târîh-i Beyhakî*.

During his long life, Edîb-i Pishaveri could not escape from the effects of the British massacres in Iran, neighboring countries and the world, especially in Peshawar, especially the British massacres he lived in Peshawar, and he watched them closely by carrying them in his grudge and has shown its individual reaction to each incident, directly or indirectly.

Keywords: Adîb-i Pîshāvārî, Litterature of Iran, Afganistan.

چکیده

سید احمد پیشاوری شاعر ایرانی افغانی الاصل در سال 1260/1844 در روستایی در پیشاور از توابع پاکستان کنونی چشم به جهان گشود. نیاکان او همگی از بزرگان صوفیه بودند و در سیر و سلوک نسبت خود را به شهاب الدین سهروردی می‌رساندند. ادیب تحصیلات مقدماتی خود را در کابل به پایان رساند و در همان شهر از محضر فرزندانگن درس گرفت. هرچند ادیب پیشاوری از شاعران دوران مشروطیت می باشد لذا زبانی که در اشعارش از آن بهره جسته، وزن و ساختار آن‌ها از نمونه های مشابه رایج زمان خویش پیشی جسته است. ادیب در نثر فارسی ویژگی های دوران سلجوقیان غزنویان را برگزیده است، در تصحیح تاریخ بیهقی و حواشی و تعلیقات بر آن استعداد خود را نمایان ساخته است.

adib der زندگی طولانی خود شاهد رویدادهای فراوانی در ایران، منطقه و جهان بود که در بسیاری از آنها نقش و تأثیر انگلیس دیده می‌شد و او به سبب رویدادهای پیشاور، از کودکی کینه‌ای عمیق نسبت به انگلیس داشت؛ از این رو در برابر هر آنچه که نقش انگلیس در آن نمودار بود، از خود واکنش نشان می‌داد. بازتاب این امر در آثارش به چشم می‌خورد که خود نموداری روشن از اندیشه سیاسی و اجتماعی ادیب است.

کلید واژه ها: سید احمد ادیب پیشاوری، ادیب پیشاوری، ادبیات فارسی افغانستان.

I. HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Afgan asıllı İran şairi Seyyid Ahmed-i Pişaverî 1260/1844 yılında bugün Pakistan sınırları içinde bulunan Peşaver (Pişaver) civarında bir köyde dünyaya geldi. Bazılarına göre; Afganistan ile Peşaver arasındaki bölgede yer alan bir dağ eteğindeki bir köyde, birtakım araştırmacılara göre ise, Peşaver şehrinde doğduğu söylenirse de, ikinci görüş daha doğrudur. Tezkire yazarlarının bir kısmının, onun doğum tarihi olarak 1255/1839, 1257/1841 yıllarını da ileri sürmelerine rağmen Seyyid Ahmed, 1260/1844 yılında dünyaya gelmiştir. ¹

“Edîb-i Hindî”, “Seyyid Ahmed-i Razevî” ve “Seyyid Ahmed b. Şihâbuddîn Razevî” olarak da bilinen Seyyid Ahmed’in, Seyyid Şâh Baba adıyla tanınan babası ve atalarının da, büyük sufiler arasında yer aldıkları, ünlü sufî Şihâbuddîn-i Suhreverdî’nin (ö. 632/1235) soyundan geldikleri rivayet edilir. Edîb-i Pişaverî diye ün kazanmış olan Seyyid Ahmed’in, Şihâbuddîn-i Sohreverdî’ye kadar uzanan ve “ocak” olarak isimlendirilen ailesi, Peşaver ile Afganistan arasındaki sınır bölgesinde yaşamıştır. ²

¹ Muhammed İshâk, *Sohenverân-i Nâmî-yi Îrân Der Târîh-i Mu’âsir*, Tahran 1363 hş., I, 25; Bâmdâd, Mehdî, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i Îrân*, Tahran 1357 hş., I, 77; Âryenpûr, Yahyâ, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, Tahran 1372 hş., II, 317; Rypka, J., *History of Iranian Literature*, s. 374; Burka’î, Seyyid Muhammed Bâkır, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu’âsir-i Îrân*, Tahran 1373 hş., I, 208; Âjend, Yakûb, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, Tahran 1363 hş., s. 41; Şekîbâ, *Pervîn, Şî’r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, Tahran 1373 hş., s. 264; Kanar, Mehmet, “Edîb-i Pişâverî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, X, 424; Mîr Ensârî, Alî, “Edîb-i Pişâverî”, *Dâ’iretu’l-ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran, VII, s. 368.

² Edîb-i Pişâverî, *Dîvân-i Edîb-i Pişâverî* (nşr. Alî-yi Abdurresûlî), Tahran 1362 hş., Önsöz, s. 2; Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 317; Rypka, *History of Iranian Literature*, s.

Edîb-i Pişaverî, ilköğrenimine Peşaver’de başladı. O günlerde yaşadıkları bölgede İngilizlerle Afgan kabileleri arasında çıkan bir çatışmada babası, amcaları ve yakın akrabalarından bir kısmı öldürüldü. Bunun üzerine annesi Mehd-i Ulyâ’nın ısrarı üzerine Kâbil’e göç etti. İlköğrenimini Kâbil’de tamamlayan Edîb, bu kentte tanınmış bazı bilginlerin öğrencisi de oldu. Daha sonra Gazne’ye giderek ünlü sufi şair Senâî-yi Gaznevî’nin (ö. 525/1130) türbesinin bulunduğu “Bâğ-ı Firûze”de iki buçuk yıl kaldı ve aralarında Sa’duddîn-i Gaznevî’nin de yer aldığı dönemin ünlü bilim adamlarından ders aldı. Öğrenimini orada bulunduğu iki yıl boyunca edebiyat ve diğer bilim dallarında sürdürdü. Daha sonra Gaznî’ye, iki buçuk yıl sonra oradan Herat’a, bir yıl sonra da Turbet-i Şeyh-i Câm’a gitti. Bir yıldan fazla bir süre de orada kaldıktan sonra otuz yaşlarındayken Meşhed’e geçti. Başta edebiyat, felsefe ve hikmet konuları olmak üzere çeşitli bilim dallarında öğrenimine devam etti. Burada dönemin ünlü kişiliklerinden Mirzâ Abdurrahmân, Gulâm Hüseyin ve diğer önemli şahsiyetlerin öğrencisi oldu. Özellikle edebiyat ve edebî bilim dallarında önemli çalışmalarda bulundu. 1287/1870’de Sebzevar’a geçti. Dönemin ünlü bilginlerinden Hadî-yi Sebzarî (ö. 1289/1872 ve oğlu Muhammed’in bilgi ve birikimlerinden önemli ölçüde yararlandı. Hadî-yi Sebzevarî’nin ölümünden sonra Meşhed’e döndü. Burada Mirzâ Ca’fer Medresesi’nde müderris oldu, Âstâne-yi Razeviyye’de ders verdi ve bilginler çevresinde “Edîb-i Hindî” diye anıldı.³

1300/1884 yılında Edîb-i Pişaverî, Dışişleri Bakanı Mirzâ Saîd Hân Germrûdî’nin önerileriyle Tahran’a gitti ve orada yine bakanın yönlendirmeleriyle çok değerli bir kütüphanesi bulunan Muhammed Alî Hân’ın

374; Şekîbâ, *Şi’r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 264; Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Seyrî Der Şi’r-i Fârsî*, Tahran 1363 hş., s. 187; Munibur Rahman, “Âdîb Pîşâvârî” *Elr.*, I, 460; Berzger, Huseyn, “Edîb-i Pîşâverî”, *Dânişnâme*, IV/1 (Tahran 1380 hş.), 161; Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş., V, 1581; Mu’în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, “Edîb-i Pîşâverî”, Tahran 1375 hş., V, 111.

³ Edîb-i Pîşâverî, *Dîvân* (nşr. Alî-yi Abdurresûlî), Tahran 1362 hş., Önsöz, s. 2-3; Yâsemî, Reşîd, *Dîvân*, Tahran 1352 hş., s. 10-11; Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 317; Burkaî, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu’âsır-i Îrân*, I, 208; Şekîbâ, *Şi’r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 264; Nevâî, Abdülhuseyn-Muhaddiszâde, Huseyn-Abbâsî, Habîbullâh, *Eser Âferînân* (ed. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî), Tahran 1377 hş., I, 223; Berzger, Huseyn, “Edîb-i Pîşâverî”, *Dânişnâme*, IV/1, 161; Kanar, Mehmet, “Edîb-i Pîşâverî”, *DİA*, X, 424; Mîr Ensârî, Alî, “Edîb-i Pîşâverî”, *DMBİ*, VII, 368-369; Munibur Rahman, “Âdîb Pîşâvârî” *Elr.*, I, 460; Dihhudâ, *Luğatnâme*, V, 1581.

evinde ikamet etmeğe başladı. Hayatı boyunca hiç evlenmeyen Edîb, evinde kaldığı kişi öldükten sonra diğer dostlarının kendisine tahsis ettikleri evlerinde kaldı ve son olarak Rey şehrinde Ali Rızâ Hân Karagozlu Bahâulmulk'un evinde 3 Safer 1349/30 Haziran 1930 günü vefat etti. Şeyh Abdülazîm Mezarlığında İmamzâde Abdullah'ın türbesine defnedildi. ⁴

Anadili Peştuca olmakla birlikte Farsça ve Arapça'yı da çok iyi düzeyde bilen ve güçlü hafızası ile tanınan Edîb'in 20.000 beyti bulan şiirleri arasından seçilmiş Farsça 4.200, Arapça 370 beyitten oluşan divanı ölümünden üç yıl sonra dostu Alî-yi Abdurresûlî tarafından *Dîvân-ı Kaşa'id ve Gazeliyyât-ı Fârsî ve 'Arabî* adıyla 1312 hş. yılında Tahran'da yayınlanmıştır. Divandaki otuz yedi kasidenin on iki tanesi Alman kayseri II. Wilhelm (ö. 1941) ve I. Dünya savaşının değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bunların dışında çocukluğunda yakından tanıdığı ve çok etkilendiği acı olaylar nedeniyle İngiliz düşmanlığı, Rus-Japon savaşı, İran ve Hindistan'da meydana gelen olaylar, vatanseverlik, İslamcılık gibi konulardaki düşüncelerini de dile getirmiştir. Edîb, II. Wilhelm için ayrıca *Kaysernâme* adlı 14.000 beyitlik bir de mesnevi yazmıştır. Henüz basılmamış olan bu mesnevide Almanlara duyduğu hayranlıkla, İngilizlere karşı beslediği kin ve nefreti dile getirmiştir. ⁵

Edîb-i Pişaverî, bu manzum eserlerinden başka, Ebu'l-Fazl-i Beyhakî'nin (ö. 470/1077), *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini yayına hazırlamıştır. Hattat Muhammed Hasan Gulpayegânî'nin istinsah ettiği eser, taş basma olarak Tahran'da yayınlanmıştır (1305/1887). Onun bu tarihle ilgili şerhi ise eserin Saîd-i Nefisî tarafından hazırlanan baskısının (Tahran 1319-1332 hş./1940-1953) açıklamalar bölümünü oluşturan III. cildine alınmıştır. Edîb'in, İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) *Kitâbu'l-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserinin Farsça çevirisi ise yarım kalmıştır. ⁶

⁴ Edîb-i Pişâverî, *Dîvân*, Önsöz, s. 5; Bâmdâd, Mehdî, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i Îrân*, I, 77; Muhammed İshâk, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsir-i Îrân*, I, 25; Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nimâ*, II, 317; Dihhudâ, *Luğatnâme*, V, 1581; Burkaî, *Sohenverân-i Nâmî Mu'âsir-i Îrân*, I, 208-209; Âjend, Yakûb, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, Tahran 1369 hş., s. 42; Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 264; *Eser Âferinân*, I, 223; Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, s. 369.

⁵ Kanar, Mehmet, "Edîb-i Pişâverî", *DİA*, X, 424.

⁶ A. g. e., X, 424-425.

Edîb-i Pişaverî, eski şairler kuşağından olmasına rağmen klasik konuları bir yana bırakarak eski kalıplarla sosyal ve siyasî yönü ağırlıklı daha çok yeni temaları işlemiş ve bu hususta öncü olmuştur. Dile hâkimiyeti ve zengin bilgi birikimi sayesinde maksadını kalıplaşmış ifadeler yerine alışılmamış kelimeler ve tuntuaklı cümlelerle anlatmayı tercih etmiştir. Son derece fasih ve sağlam olan şiirlerini şiir erbabı bile anlamakta güçlük çektiği için naşir divanının neşrinde birçok kelimenin açıklamasını yapma gereğini duymuştur.⁷

Edîbu'l-Memâlik-i Ferahanî (ö. 1336/1917), Edîb-i Pişaverî, Edîb-i Nişaburî (ö. 1344/1925) ve Vahîd-i Destgirdî (ö. 1321 hş./1942) gibi dönemin birtakım eskiye bağılı ünlü edebiyatçıları sosyal konularla çok yakından ilgilenmelerine rağmen klasik tarzın sınırlarından bir adım bile dışarı atmaya kendilerini hazırlıklı görmüyorlardı. O dönemlerde şiir türleri arasında kaside, Kaçarlar döneminde sahip olduğu parlak ve gözde şiir türü olma devirlerini artık geride bırakmıştı. Ancak özellikle edebiyatçıları arasında Melikuşşuarâ Bahâr (ö. 1330 hş./1951), Edîbu'l-memâlik-i Ferahanî ve Edîb-i Pişaverî'nin eserlerinde henüz şiirin asıl formlarından biri olarak kabul görüyor, buna karşın halk arasında artık o kadar da fazla beğenilen bir tür olarak görülüyordu.⁸

Yaşadığı dönemin önemli bilim dallarında kuşatıcı bir tarzda bilgi sahibi oluşu, Fars ve Arap dilleri ile edebiyatlarında derinliğinin yanı sıra güçlü hafızası, onun zamanının en seçkin kişilikleri ve önde gelen bilgileri arasına girmesini sağladı. Bedüzzamân-i Furuzânfer'e (ö. 1349 hş./1970) göre; "*Edîb, Hâce Nasîruddîn'den (ö. 672/1273) sonra Fars bilim tarihi ve Fars Edebiyatı'nda bir benzeri daha görülmemiş kişiliklerden biridir*". Şairlik onun yeteneklerinin en azını sergilediği sanatlarından biridir.⁹

Edîb'in Tahran'a gidişinden sonra birçok araştırmacı ve edebiyatçı onun yüksek bilgisi ve edebiyat zevkinden yararlanmak üzere etrafında toplanmaya başladı. Ancak o, titizliğinden dolayı sadece Seyyid Muhammed-i Bekâ'nın evinde periyodik olarak düzenlenen edebî meclisler dışında diğer faaliyetlere katılmayı kabul etmedi. Onun bu encümendeki

⁷ A. g. e., X, 425.

⁸ Âjend, Yakûb, *Edebiyyât-i Novîn-i İrân*, s. 40-41.

⁹ Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 318; Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, s. 369.

toplantılarda bulunması ve nadir olarak verdiği özel dersleri, Muhammed-i Kazvînî (ö. 1368/1949), Abbâs İkbâl-i Âştîyanî (ö. 1334 hş./1955), Bediuzzamân-i Furuzânfer (ö. 1349 hş./1970), Muctebâ-yi Mînovî gibi daha sonra Fars bilim, kültür ve edebiyat dünyasının birçok ünlü simasının yetişmesinde etkili olmuştur. ¹⁰

Uzun hayatı boyunca İran, çevre ülkeler ve dünyada özellikle İngilizlerin sebep oldukları ya da oluşumlarında rolleri bulunduğu olayların özellikle de Peşaver’de çocukluğunda yaşadığı İngiliz katliamlarının etkisinden bir türlü kurtulamayan, onlara duyduğu kını içinde taşıyarak kendilerini yakından izlemiş, İngilizler’in doğrudan ya da dolaylı olarak içerisinde yer aldıkları her olaya bireysel tepkisini göstermiştir. Bu konuda iç dünyasındaki derin duyguları ve düşünceleri eserlerinde ve özellikle de *Dîvân’ı* ile *Kaysernâme* adlı eserinde bolca görülmektedir. Bütün bunlar, Edîb-i Pişaverî’nin siyasî ve sosyal konulardaki düşüncelerinin dizelerine açıkça yansımaları olarak değerlendirilmektedir. ¹¹

Edîb-i Pişaverî’nin hayatta bulunduğu dönemlerde İran’da yaşanan önemli gelişmelerden biri, Meşrutiyet Devrimi’dir. Kaçar hanedanının yıkılması, Rızâ Hân’ın yönetime gelmesi ve dönemin diğer önemli olayları da, onun dizelerinde yoğun olarak yansımaları bulan konular arasındadır. Ona göre İran’da meşrutiyet devrimi İngilizler’in etkisiyle gerçekleşmiştir. Bunun üzerine o, meşrutiyeti ve meclisteki milletvekillerini yeren Arapça bir de şiir kaleme almıştır. ¹²

Edîb-i Pişaverî’nin düşünce dünyasında derin izler bırakan olaylar arasında Afganistan, Irak, Hindistan ve Mısır’ın İngilizler tarafından işgali önemli yer tutmaktadır. Bütün bunlar, onun Avrupa konusundaki görüşlerinin oluşmasında etkili olmuş, şiirlerinde Avrupa ülkelerine karşı bir tutum izlemiş, batılı halkları da çoğu zaman gaflet ve uyuşukluk içerisinde bulunmakla nitelemiştir. Gençlik yıllarında terk etmek zorunda bırakıldığı ülkesi Hindistan’ı anarken üzüntüsü hep dizelerine ve kullandığı sözcüklere yansımış, sömürgecilerin egemenliklerini ve güçlerinin sebebini, emirlerin yetersiz idareleri, halkın bilinçsizliği, Müslüman ya da

¹⁰ Mîr Ensârî, Alî, “Edîb-i Pişâverî”, *DMBİ*, VII, s. 369.

¹¹ A. g. e., VII, 369.

¹² A. g. e., VII, 369.

diğer Hint halklarının başta dinleri olmak üzere öz değerlerinden uzaklaşmaları ve kendilerine yabancılaşmalarında görmektedir. Yine ona göre; bu bölgelerin halklarını büyük ve kapsamlı bir halk hareketinin kurtaracağı kesindir.¹³

1914 yılı Aralık ayında, sadece I. Dünya Savaşında tarafsızlığını karara bağlayarak açıklamak için üçüncü meclis toplandığında mecliste bulunan demokrat milletvekilleri, İran'ın resmî müttefikleri olan İngiltere ve Rusya'dan nefret ettiklerini açıkça belirtmekten çekinmiyorlardı. Stratejik önemi ve zengin yataklara sahip madenleriyle ülke söz konusu güçlerin işgali altına girdi. Sonuçta işgalci güçler aleyhinde şiddetli ayaklanmalara neden olan millî kalkışlar ve milliyetçi duyguların körüklediği hareketler ortaya çıktı. Bu iki emperyalist güce karşı duyulan aşırı kin ve nefret birtakım milliyetçileri farklı bir tarza itti. Bir taraftan Edîb-i Pişaverî ve Vahîd-i Destgirdî gibi önde gelen isimlerin de içlerinde yer aldığı Alman dostluğu cereyanını, diğer taraftan da Ârif-i Kazvînî (ö. 1312/1894) gibi şairlerin katılımıyla Türk dostluğu akımlarını ortaya çıkardı.¹⁴

I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerden nefret duymaları ve Almanya ile sıkı ilişkiler kurarak onları desteklemeleri, İran toplumunda "Alman Dostluğu" diye nitelenen bir yakınlık ortamı oluşturmuştu. Edîb de, kendisinde önceden var olan eğilimle bu yönelişlere katıldı. Öyle ki divanının önemli bir kısmını bu konuya ayırmanın yanı sıra *Kayseriyye* adında özel bir eserini de bu konuda kaleme aldı. Divanının söz konusu bölümünde ve *Kaysernâme'*de Edîb, bir taraftan Alman Kayserini, komutanlarını ve müttefiklerini övüp, cesurluklarını ve birtakım özelliklerini sayıp dökerken, diğer taraftan da İngilizler ve Sırbistan, Belçika ve Amerika gibi onların işbirlikçileri olan ülkelere dizelerinin diliyle saldırıya geçmekteydi. Elbette onun Alman dostluğu ya da Alman Severler grubuyla aynı kanatta yer alması onun düşünce dünyasının bu yöne doğrulduğu anlamına gelmez. Öyle anlaşılıyor ki; İngiliz aleyhtarı bir ortamda bulunma arzu ve amacı onu bu eğilime itmiştir. Nitekim o, ünlü eseri *Kaysernâme'*nin Almanca çevirisini okuyup etkilenen II. Wilhelm'in kendisine gönderdiği hediyelerini kabul etmeyerek de bu görüşe destek vermiş, söz konusu

¹³ A. g. e., VII, 369.

¹⁴ Âjend, Yakûb, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, s. 20.

eseri yazmasındaki amacın sadece İngiliz aleyhtarlığından kaynaklandığını vurgulamak istemiştir. ¹⁵

I. Dünya savaşı günlerinde savaş öncesi dönemlerde de Almanlarla bazı alanlarda işbirliği için dayanışma içerisinde bulunan bazı İranlı aydınlar, Almanlar yararına sonuçlar vereceğini amaçladıkları birtakım kapsamlı tebligatlarda bulunmaya başladılar. Bu heyecan dolu tebligatlar İranlıların milliyetçi burjuvazi düşünce tarzından yararlanmak isteyen Alman siyasî çevreleri tarafından birçok yönden ve değişik yollarla teşvik ediliyor ve destekleniyordu. Alman dostluğu duyguları ve bunların dışı vuran ifadeleri İran şiir ve edebiyatında yansımalarla kendini gösterdi. Bu akımın başında da büyük ve ünlü İran şairi Edîb-i Pişaverî yer alır. ¹⁶

II. ESERLERİ

1. *Kaysernâme*

I. Dünya Savaşı'nın alevlendiği 1332/1914 yılında gelişmeleri dikkatle izleyen Edîb-i Pişaverî'nin ilk heyecan dolu dizeleri, İranlılar ve Hintlilere ulaştı. Bu şiirler *Kaysernâme* adlı manzumesinin parçalarını oluşturmaktaydı. Eserin bazı bölümlerinde tasavvufî konular, öğüt ve nasihat içerikli, İranlıları bağımsızlık yolunda çalışmalarına teşvik amaçlı dizeler, zulüm ve haksızlıklarla mücadele konulu şiirler de bolca görülür. ¹⁷

Mesnevî kalıbında kaleme alınmış, 14.000 beyitten oluşan *Kaysernâme*, hamâsî bir manzumedir. Edîb, şiirlerinin önemli bir kısmını derleyen Alî-yi Abdurresûlî'nin teklifiyle bu esere *Kaysernâme* adını vermiştir. ¹⁸ *Kaysernâme*'de Edîb, klasik Fars şiirinin en hassas inceliklerine egemen yeteneklerini göstererek bir taraftan zarafet ve yüklü anlamlar taşıyan sözcüklerle süslediği dizelerinde Firdevsî'nin tarzında aynı hamâsî duyguları, I. Dünya Savaşı gibi yeni konular içeriğiyle dizelerine aktarmış, diğer taraf-

¹⁵ Şekîbâ, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, s. 264-265; Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, s. 369.

¹⁶ Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 317.

¹⁷ Safâ, Zebîhullâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran 1367 hş., s. 371; Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 321.

¹⁸ Edîb-i Pişâverî, *Dîvân*, Önsöz, s. 15.

tan da Mevlânâ gibi, her şiirin içerisine bir hikâye ve ibretli anlatım serpiştirmiştir. *Kaysernâme*'nin ana teması, Alman kralı II. Wilhelm'in, İngilizler ve müttefikleri karşısındaki cesur girişimleri ve özelliklerinin övgüleridir.¹⁹ Eserin ilk yarısında Alman ordularının kazandığı zaferler, alabildiğine heyecanlı anlatımlarla aktarılmakta, ikinci yarısında ise İngilizlerin yeren, onları kınayan dizelere yer verilmektedir. Edîb bu eserinde değişik örneklemeler, tasvirler ve zengin sözcük hazinesinden yararlanmış, bahâriyyeler ve sâkînâmeler de ekleyerek anlatımlarını kuru savaş haberleri olmaktan çıkarıp bir kahramanlık destanı anlatısına dönüştürmüş, ayrıca lirik bir renk de kazandırmıştır. *Kaysernâme*'nin yazma nüshaları, Tahran Meclis Kütüphanesi ve Mînovî Kütüphanesi'yle Meşhed Ferruh Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.²⁰

2. Dîvân

Edîb-i Pişaverî'nin divanı, kasîde, gazel, Farsça kıta türlerinde ve Arapça 370 beyit olmak üzere 4.200 beyitten oluşmaktadır. Ancak şairin divanını açıklamalar ve notlarla birlikte yayınlayan Alî-yi Abdurresûlî'ye göre, Edîb'in şiirlerinden bir kısmı 1315/1897 yılından (Edîb'in kendisiyle tanışmasından) önceki dizeleri hemen hemen ortadan kaybolmuştur. Abdurresûlî, şairle tanıştığı dönemden sonra kaleme alınmış şiirleri bir araya toplayarak divanı yayınlamıştır. Edîb-i Pişaverî, meşrutiyet döneminde yaşamış şairlerden olsa da şiirlerinde kullandığı dil, vezin, yapı ve tema açısından zamanın yaygın tarzından farklılıklar göstermektedir. Onun şiir dili genelde sade, akıcı ve kolay anlaşılır özellikleriyle bilinen meşrutiyet şiirlerindeki dilden farklı ağıdalı ve zor anlaşılır özelliktedir. Dizelerinde sıraladığı sözcüklerin bir kısmı sözlük yardımı olmadan zor anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Edîb yine yaşadığı çağın özelliklerinden uzak zor vezinler, ağır kafiye ve redifler seçmiş, çoğu zaman klasik dönem kasîde ustaları Hâkânî-yi Şirvânî (ö. 595/1199) ve Enverî'yi (ö. 583/1187) örnek almıştır. Şiirinin temel konuları arasında I. Dünya Savaşı, Alman İmparatorunun övgüsü, İngiliz sömürgeciliğinin eleştirilmesi ve kınanması, meşrutiyet devrimi ve Hindistan gibi öne çıkan konular sayılabilir. Buradan hareketle onun özgün yenilikçiliğinin yanı sıra bâzgeşt geleneklerine de

¹⁹ Rypka, *History of Iranian Literature*, s. 375; Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, 370

²⁰ Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, 370.

bağlı olduğu söylenebilir. Kasidelerinin çoğunda Hâkânî, Enverî ve Nâsır-ı Hüsrev'î (ö. 481/1088) örnek alması, dizelerine yetenekli olduğu bilim dallarındaki birikimlerini de serpiştirmesi bunu göstermektedir. Gazellerinin içerikleri ve konuları açısından değerlendirilmesi yapıldığında bu şiirlerinin Mevlânâ Celâluddîn'in (ö. 672/1273) gazellerindeki heyecan ve aşkın, Hâkânî'nin özgün tarzından alınarak oluşturulmuş bir karışımı andırıldığı ifade edilir. Şairin divanı, 1352/1933 yılında açıklamalar ve notlarla birlikte Alî-yi Abdurresûlî tarafından Tahran'da yayınlanmıştır.²¹

Divanında yer alan kasidelerinin 12 tanesi yaklaşık üçte biri Alman Kayseri'nin övgüsünü, I. Dünya savaşını konu alır. Onun Alman milleti ve imparatorlarına karşı ilgisi öylesine büyüktür ki, savaşta Almanların karşısında yer almış ülkeler için alabildiğine ağır küfürler, son derece müstehcen sözlerle duygularını dile getirmiştir.²²

Şiirinin en önemli bölümleri olan kasideleri; çok uzun olmaları, şiir dilinin gücü ve kullandığı derin anlamlı sözcükleriyle dikkat çeker. Öte yandan ifadeleri; tarihî gelişmeler, Arap ve İran hikâyeleriyle örneklendirmeler, hikmet, felsefe gibi konularla dopdoludur. Şiirlerinin bir diğer özelliği de zor anlaşılır bir dilde kaleme alınmış olmasıdır. Bu yüzden divanı yayınlayan Alî-yi Abdurresûlî, kelimelerinin çoğunu açıklayan dipnot ve izahlar koyma yolunu izlemek zorunda kalmıştır. Şiirdeki gücü, 250, 260 ve 400 beyitlik kasideleri ile belirgin olarak görülmektedir.²³

Bazen aynı vezin, kafiye ve redifleriyle Nâsır-ı Husrev, Senâî ve Hâkânî'yi örnek alıp onlara nazireler yazmışsa da tarz, tema ve içerik açısından özgün tarzını ön plana çıkarmakta onların dizelerinden tamamen farklı özellikler taşımaktadır. Farsça nesirde de Gazneli ve Selçuklular dönemi nesri özelliklerine benzer bir tarzı izleyen Edîb, *Târîh-i Beyhakî*'ye yazdığı notlar ve açıklamalarda yeteneğini göstermektedir.

3. *Risâle-yi Nakd-i Hâzır Der Tashîh-i Dîvân-i Nâsır*

Nâsır-ı Husrev'in divanının açıklamaları ve tashihini konu alan bu eseri, Alî-yi Abdurresûlî'nin, Nâsır-ı Hüsrev'in divanının zor anlaşılır kısımlarıyla ilgili sorularına Edîb-i Pişaverî'nin vermiş olduğu cevaplardan

²¹ A. g. e., VII, s. 370.

²² Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 319.

²³ Âryenpûr, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, II, 319.

oluşmaktadır. Cevaplar, felsefî örneklemeler ve örnek beyitlerin yanı sıra uygun şiirlerle de zenginleştirilmiştir. Bu risale şairin divanıyla birlikte yayınlanmıştır. ²⁴

4. *Tercume-yi İşârât-ı İbn Sînâ*

Edîb-i Pişaverî, bazı dostlarının yoğun istekleri üzerine İbn Sînâ'nın, *Kitâbu'l-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserini gerekli gördüğü yerlere bazı açıklamalar ve şerhler de ekleyerek Farsça'ya çevirmiştir, ancak bu eser henüz yayınlanmamıştır. ²⁵

5. *Ceng-i Yûnân ve Osmânî*

1314/1896 yılında yazılan ve Osmanlı-Yunan savaşını konu alan bu eser 800 beyitten oluşmaktadır. *Ceng-i Yûnân ve Osmânî* de Edîb-i Pişaverî'nin, henüz yayınlanmamış eserleri arasında yer almaktadır. ²⁶

6. *Kısse-yi Yûsuf u Zuleyhâ*

Mutekârib bahrinde kaleme alınmış olan *Kısse-yi Yûsuf u Zuleyhâ*, 4.000 beyittir. Ancak şairin tamamlanmamış eserlerinden biridir. ²⁷

7. *Dâstân-i Dohter-i Nakkâş*

Edîb-i Pişaverî, *Dâstân-i Dohter-i Nakkâş* adlı bu manzum eserinde, ressam bin kızın hayat hikâyesini anlatmaktadır. Bir yolculuk serüvenini ana tema olarak alan eserde, mesleği ressamlık olan bir kızın duygu ve düşünceleri tasvir edilmektedir. ²⁸

Bunların yanı sıra İrec-i Mirzâ'nın (ö. 1344/1925) "Zohre ve Menûçehr" adlı yarım kalmış manzumesini de tamamlamış olan Edîb'in çeşitli konulardaki bir kısım araştırmalarının el yazmaları, daha kendisi hayattayken hizmetçilerinden biri tarafından satılmak amacıyla çalınmış, bu eserlerinden herhangi bir haber alınmamıştır. ²⁹

²⁴ Mîr Ensârî, Ali, "Edîb-i Pişâverî", *DMBİ*, VII, 370.

²⁵ A. g. e., VII, 370.

²⁶ A. g. e., VII, 370.

²⁷ A. g. e., VII, 370.

²⁸ A. g. e., VII, 370.

²⁹ A. g. e., VII, 371.

Edîb-i Pişaverî'nin, *Risâle der Beyân-i Kazâyâ-yi Bedîhiyyât-i Evveliye* adlı eseri, şairin birtakım sorulara vermiş olduğu cevapları içerir. Divanıyla birlikte yayınlanmıştır. Bazı filozofların sözlerinin şerhleriyle Arap şairlerinin dizelerinde geçen birtakım kavramların şerhine yer veren sekiz cilt halinde kaleme aldığı, henüz yayınlanmamış olan bir eseri; şairin hayatının son altı ayı içerisinde yazdığı mutekârib bahrinde, kız kardeşi kaçırılmış bir tacirin serüvenlerini konu alan 1.800 beyitlik "Hikâyet-i Tâcir", İran-İngiltere arasında 1919 yılında imzalanmış bir anlaşmanın yanlışlarını konu alan 8.000 beyitlik bir manzumesi de eserleri arasındadır.³⁰

طلعت دوست

سحر به بوی نسیمت بمژده جان سپرم

اگر امان دهد امشب فراق تا سحرم

چو بگذری قدمی بر دو چشم من بگذار

قیاس کن که منت از شمار خاک درم

بکشت غمزه خونریز تو مرا صد بار

من از خیال لب جانفزات زنده ترم

گرفت عرصه عالم جمال طلعت دوست

به هر کجا که روم آن جمال می نگرم

به رغم فلسفیان بشنو این دقیقه ز من

³⁰ A. g. e., VII, 370.

که غایبی تو و هرگز نرفتی از نظرم

اگر تو دعوی معجز عیان خواهی کرد

یکی ز تربت من برگذر چو درگذرم

که سر ز خاک برآرم چو شمع و دیگر بار

به پیش روی تو پروانه وار جان سپرم

مرا اگر بچنین شور بسپزند بخاک

درون خاک ز شور درون کفن بدرم

بدان صفت که به موج اندرون رود کشتی

همی رود تن زارم در آب چشم ترم

چنان نهفتم در سینه داغ لاله رخی

که شد چو غنچه لبالب ز خون دل جگرم

Dostun Yüzü

Canımı müjde veririm seher vakti melteminin kokusuna

Ayrılığın elinden kurtulup sağ çıkarsam sabaha

Uğrarsan, bas ayağımı bir de benim gözlerime

Tut ki, toprağı sayılırım kapının ben de

*Öldürdü beni yüz kez, o kan döken gamzelerin
Daha diriğim şimdi hayaliyle cana can katan dudaklarımın*

*Kapladı bütün dünyayı güzelliğı dost yüzünün
Görüyorum nereye gitsem güzelliğini yüzünün*

*Filozoflar beğenmezler, ama sen dinle şu inceliğı benden
“Göze görünmezsin ama gitmezsin asla gözümün önünden”*

*Apaçık bir mucize göstermek iddian varsa
Geç toprağımdan bir kez, ben öldükten sonra*

*Başımı topraktan, mum gibi bir kez daha çıkarırım
Huzurunda senin, kelebek gibi can veririm*

*Koyarlarsa beni bu heyecanla toprağıın altına
Heyecandan, kefeni parçalarım toprağıın altında*

*Azgın dalgalar içinde gemi nasıl giderse
Benim, yüzer yaşlı gözüm suyunda İnleyen benim de*

*Öylesine gizledim sinemde lale yanaklıların yaralarını ki;
Gonca gibi ağzına kadar doluverdi ciğerim gönül kanyla.³¹*

³¹ Edib-i Pişâverî, *Dîvân*, s. 15-16.

ساقی

ساقی بیا و درگه میخانه باز کن
مطرب تو نیز پرده مستانه ساز کن

طرز غزل رها کن و حکمت طراز باش
بشنو ز من حقایق و ترک مجاز کن

چون موسی کلیم ز پستان مام نوش
شیر و ز شیر دایه بد احتراز کن

آز و فریب، دشمن ناموس عالم اند
نفرین بر این دو دیو، به جای مجاز کن

ناز و نیاز قسمت معشوق و عاشق است
در پیش دوست آنچه توانی نیاز کن

پر خون، دل از سپهرم و لب بسته از گله
یارب تو نطق بسته ام از لطف باز کن

Sakî

Gel be sakî, aç meyhanenin kapısını
Sen de ey çalgıcı, sarhoşlar perdesinden çal

*Bırak gazel tarzını, hikmet süsünden söz et
Dinle benden gerçekleri ve mecazı terk et*

*İç Musa Kelîm gibi annenim memesinden
Sütü de, kötü sütannenin sütünü terk et*

*Hırs ve aldatma, evrenin namus düşmanlarıdır
Nefret et bu iki devden, sınırları da gözet*

*Naz ve niyaz, sevgili ve aşığın kısmetidir
Dostun huzurunda gücün yettikçe istekte bulun*

*Gönlüm kan dolu felek yüzünden ve suskun dilim şikâyetten
Ya Rab, aç sen lütfun ile tutulmuş bu dilimi*³²

درد و درمان از تو

بهار آمده، همواره در گلستان باش
به هر کجا که دمد گل هزار دستان باش

چو غنچه خون جگر می خور از درون لیکن
به چشم خلق چو گل تازه روی و خندان باش

³² Burkaî, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsır-i Îrân*, I, 212.

اگر نشاند به زندان درون سلیمان دیو
تو دیو طبع، به زندان کن و سلیمان باش

ز قدر گنج نکاهد نهفت جای خراب
گزین حق را گو ساز و جامه خلقان باش

ز خود چو مایه ندارد از آن بکاهد ماه
همیشه از گهر خود چو خور زرافشان باش

زمانه تخم مغیلان جهل بپراکند
تو کسب دانش و دین کن خجسته ریحان باش

ره سروش همی بایدت بسان پری
ز دیو مردم، اندر زمانه پنهان باش

به هر چه حکم دهد دوست سر بنه به رضا
سر از غرور پیچ و خلاف شیطان باش
ز توست درد تو و هم ز توست درمانت
به درد خویش تو خوش ای ادیب درمان باش

Dert de Derman da Senden

Bahar geldi her zaman gül bahçesinde ol

Nerede bir gül açarsa orada bülbül ol

İçten içe hep kan iç gonca gibi de

Halkın gözündeki gül gibi neşeli ve güler yüzlü ol

Zindana attı ya devı tutup Süleyman

Dev huyunu zindana at ve Süleyman ol

Işığı kendisinden değil ya o yüzden eksiliyor ay

Hep kendi kaynağından güneş gibi kızıl altın saçan ol

Felek her yere deve dikenini tohumu saçar durur

Bilgi edin, din öğren, kutlu reyhan ol

Sana Surûş'un yolu gerek periler gibi

İnsanların devlerinden gizlide saklıda ol

Eğ başını dinle gönül rızasıyla dostun neyi söylerse

Çevir yüzünü gururdan ve şeytanın karşısında ol

Derdin de senden, dermanın da senden senin

Kendi derdine en güzel derman ey Edib sen ol

KAYNAKÇA

- Âjend, Yakûb, *Edebiyyât-i Novîn-i Îrân*, Tahran 1363 hş.
- Âryenpûr, Yahyâ, *Ez Sabâ Tâ Nîmâ*, Tahran 1372 hş.
- Bâmdâd, Mehdî, *Şerh-i Hâl-i Ricâl-i Îrân*, Tahran 1357 hş.
- Berzger, Huseyn, "Edîb-i Pîşâverî", *Dânişnâme*, IV/1 (Tahran 1380 hş.).
- Burka'î, Seyyid Muhammed Bâkır, *Sohenverân-i Nâmî-yi Mu'âsir-i Îrân*, Tahran 1373 hş.
- Dihhudâ, Alî Ekber, *Luğatnâme-yi Dihhudâ*, Tahran 1346 hş.
- Edîb-i Pîşâverî, *Dîvân-i Edîb-i Pîşâverî* (nşr. Alî-yi Abdurresûlî), Tahran 1362 hş.
- Kanar, Mehmet, "Edîb-i Pîşâverî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, X, 424.
- Mîr Ensârî, Alî, "Edîb-i Pîşâverî", *Dâ'iretu'l-ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, Tahran, VII, s. 368.
- Mu'în, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, "Edîb-i Pîşâverî", Tahran 1375 hş., V, 111.
- Muhammed İshâk, *Sohenverân-i Nâmî-yi Îrân Der Târîh-i Mu'âsir*, Tahran 1363 hş.
- Munibur Rahman, "Ādīb Pišāvērī" EIr., I, 460.
- Nevâî, Abdülhuseyn-Muhaddiszâde, Huseyn-Abbâsî, Habîbullâh, *Eser Âferînân* (ed. Seyyid Kemâl Hâc Seyyid Cevâdî), Tahran 1377 hş., I, 223.
- Rypka, J., *History of Iranian Literature*
- Safâ, Zebîhullâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran 1367 hş.
- Şekîbâ, Pervîn, *Şi'r-i Fârsî Ez Âğâz Tâ İmrûz*, Tahran 1373 hş.
- Yâsemî, Reşîd, *Dîvân*, Tahran 1352 hş.
- Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Seyrî Der Şi'r-i Fârsî*, Tahran 1363 hş.